

เกษตรยั่งยืนเพื่อชุมชน: มุมมองมากกว่าชุมชน

สุจินต์ สิมารักษ์¹

จากการพิจารณาหัวข้อที่ได้รับมอบหมายให้นำเสนอและเขียนเป็นเอกสารนี้ ผู้เขียนคิดว่า จะเป็นเอกสารที่ถามคำถามมากกว่าให้คำตอบ เช่นในอดีตเราไม่มีปัญหาเกษตรเพื่อชุมชน (เข้าใจเอาเองว่าชุมชนชนบท) เพราะชุมชนชนบททำการเกษตรเพื่อชุมชนเองอยู่แล้ว และมีความเชี่ยวชาญในบริบทของเขามากกว่านักวิชาการ นอกจากนี้ยังทำการเกษตรเลี้ยงคนเมืองด้วย แต่ปัจจุบันเราต้องกล่าวถึงเกษตรเพื่อชุมชน ชุมชนไม่ได้ทำการเกษตรแล้วหรือ หรือทำการเกษตรแล้วไม่ได้ใช้ประโยชน์เอง หรือยากจนลง จริงหรือ ทำไม เกิดอะไรกับชุมชน ผู้เขียนจะพยายามหาคำตอบ แต่อาจตอบได้ไม่หมดหรือชัดเจนทุกประเด็น แต่ก็เป็นเรื่องท้าทายไม่เฉพาะผู้เขียน สำหรับผู้ฟังและผู้อ่านด้วย

คำถามจากอดีต

จากอดีตถึงปัจจุบันเรามีการพัฒนามากพอสมควร ถึงแม้ประเทศไทยจะไม่ได้เป็นเสือทางเศรษฐกิจเช่นหลายประเทศ แต่เมื่อทบทวนให้ดี การพัฒนาที่ผ่านมาทำให้เรามีปัญหาติดตัวมากับการพัฒนา ทั้งที่เป็นปัญหาเฉพาะของเราเองซึ่งคล้ายกับอีกหลายประเทศที่กำลังพัฒนา ปัญหาหลักๆ คือช่องว่างความรวยความจน วิฤตเศรษฐกิจทำให้เห็นได้ชัด ปัญหาพลังงานแพงและต้องซื้อ ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม มลภาวะ สุภาพไม่ดี (เช่น โรคเบาหวาน) โรคระบาด (เช่น โรคไข้หวัดนก) ความรุนแรงในสังคม สังคมอ่อนแอ และอีกมากมาย ไม่นานมานี้ปัญหาโลกร้อนกลายเป็นประเด็นของโลกและในชนบทที่จะต้องมีการปรับตัวอีกมาก ปัญหาที่กล่าวมาเป็นที่ทราบกันทั่วไปซึ่งในที่นี้จะไม่ลงรายละเอียด แต่ปัญหาดังกล่าวกลับทวีความรุนแรงขึ้น ทั้งในเมืองและชนบทต่างก็หนีไม่พ้นและดูเหมือนจะเป็นปัญหาของโลก แม้แต่ประเทศที่พัฒนาแล้วก็ไม่เว้น ทำให้มีคำถามว่าเป็นเพราะแนวทางการพัฒนาที่ประเทศส่วนใหญ่ดำเนินการคล้ายกันหรือไม่ ถึงแม้รัฐได้พยายามบรรเทาปัญหาเหล่านี้มาช้านาน จึงมีคำถามว่าถ้าเราจะกลับลำทิศทางการพัฒนาที่เป็นอยู่ จะได้หรือไม่ เช่นประเทศภูฏาน ที่เอาความสุขเป็นตัวนำ คงไม่มีคำตอบเป็นเอกฉันท์ ถึงเป็นเอกฉันท์ก็ไม่ว่าจะอย่างไร

เครื่องมือแก้ปัญหา

การแก้ปัญหาในภาคชนบทในอดีตทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้แบบสอบถาม และการสังเกตเป็นหลัก ซึ่งดำเนินการโดยภาครัฐ แล้วนำมาสร้างนโยบาย แผนงาน โครงการ แต่มักไม่ได้ผลเต็มที่หรือได้ผลชั่วคราว เนื่องจากเครื่องมือที่ใช้ไม่สามารถเข้าถึงปัญหาและความเข้าใจของชุมชน และแยกความต่างของพื้นที่หรือกลุ่มคนได้ นโยบายหรือโครงการต่างๆ จึงเป็นลักษณะทั่วไป

¹ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

หรืออุปพรหม ไม่เป็นไปตามปัญหาพื้นที่หรือชุมชนที่โดยธรรมชาติไม่เหมือนกัน ในช่วงต่อมาได้มีการนำเอาการวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตรของ Conway (1982) มาใช้พร้อมๆ กับแนวคิดของนิเวศวิทยามนุษย์ Rambo (1983) มาใช้ในการวิเคราะห์พื้นที่ที่สามารถแบ่งพื้นที่เป็นเขตต่างๆ ที่ไม่เหมือนกันทั้งในทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ระบุปัญหาที่ไม่เหมือนกันได้ แต่ก็ไม่มีการใช้อย่างกว้างขวางนักโดยเฉพาะหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามวิชาการได้พัฒนากระบวนการและวิธีการต่อยอดมาอย่างต่อเนื่อง

การพัฒนากระบวนการและวิธีการของการศึกษาชุมชนมีมากมาย ได้แก่ การนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาช่วยวิเคราะห์ ขณะเดียวกันมีการพัฒนาวิธีการประเมินระบบชนบทแบบเร่งด่วน และตามด้วย การประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม ช่วงต่อมามีกระบวนการและวิธีการอีกมากมายที่มีชื่อต่างกัน แต่มีหลักการคล้ายกัน และมักเป็นเครื่องมือที่คนภายนอกชุมชน ส่วนใหญ่คือนักวิชาการและนักพัฒนานำไปใช้เพื่อแสวงหาความรู้ความเข้าใจพื้นที่ ชุมชนในชนบทมีส่วนน้อยมากที่เข้าไปถึงระบบการสร้างนโยบาย แผนงานการพัฒนาที่กลับมาสู่ชุมชนที่เป็นลักษณะเฉพาะพื้นที่หรือกลุ่ม อย่างไรก็ตามในช่วงหลังมีการทำงานด้วยกระบวนการที่มีคนภายในชุมชนร่วมกับคนภายนอกโดยคนในชุมชนมีบทบาทสำคัญมากขึ้น และทำให้เกิดความเข้มแข็งของบางกลุ่มหรือชุมชน แต่ก็ไม่สามารถนำไปสู่การสร้างนโยบายที่เหมาะสมตามปัญหาชุมชนได้อย่างชัดเจน ถึงแม้ต่อมาที่มีการดำเนินงานตามนโยบายการกระจายอำนาจของรัฐ แต่ไม่เป็นที่ชัดเจนว่าทั้งการกระจายอำนาจและกระบวนการที่มีการพัฒนากันมาเสริมกัน หรือขัดแย้งการอย่างไร มีเพียงความพยายามทดลองในรูปของงานวิจัยเป็นส่วนใหญ่ เรามีเครื่องมือแก้ปัญหาหรือไม่ กระแสการพัฒนาปัจจุบันเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้การแก้ปัญหาเร็วไม่ทันหรือไม่

ที่มาของเกษตรยั่งยืน

ในการนำเอาวิธีการวิเคราะห์เชิงระบบมาใช้ไม่ว่าจะเป็นนิเวศวิทยาเกษตร หรือนิเวศวิทยามนุษย์ ทำให้มีการนำคำเหล่านี้มาอธิบายลักษณะของระบบตามพื้นที่วิเคราะห์ ได้แก่ ผลผลิตภาพ (productivity) เสถียรภาพ (stability) ความยั่งยืน (sustainability) ความเสมอภาพ (equity) ความสามัคคี (solidarity) และการพึ่งพา (autonomy) ลักษณะของระบบเหล่านี้ต่างมีความสัมพันธ์กัน เช่น การเพิ่มผลผลิตอาจทำให้เสถียรภาพภาพลดลงหรือการพึ่งพาจากภายนอกมีมากขึ้นเพราะต้องการปัจจัยนำเข้ามากขึ้น ในคำเหล่านี้ ความยั่งยืน กลายเป็นคำสำคัญที่นำมาเป็นเป้าหมายสำคัญของมวลมนุษยชาติขององค์กรพัฒนาเล็กใหญ่ต่างๆ

คำว่าพัฒนาอย่างยั่งยืนกลายเป็นคำสำคัญของการพัฒนา ซึ่งรวมถึงเกษตรยั่งยืน ได้มีการให้ความหมายของความยั่งยืนจากหลากหลายมุมมอง ในขณะที่เดียวกันสภาพการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลง มีจำกัด มีมลภาวะและสังคมชุมชนอ่อนแอ ทำให้ความยั่งยืนเป็นความฝันของการพัฒนา อย่างไรก็ตามความยั่งยืนเองก็มีปัญหาในเชิงพัฒนา คือ

เป็นนามธรรมหรือแนวคิดที่จับต้องยาก คำถามที่ทำให้ตอบยากคือ ยั่งยืนของอะไร ของใคร ของสังคมใด นานเท่าไร ความยั่งยืนของสังคมใดสังคมหนึ่งหรือคนหนึ่ง อาจมีผลต่อความไม่ยั่งยืนของสังคมอื่นหรือคนอื่น ในขณะที่เดียวกันในความยั่งยืนก็ยังคงต้องมีการเปลี่ยนแปลงหรือพลวัต (dynamics) และพลวัตเองหากไม่ทำความเข้าใจให้ดีจะเป็นตัวสวนทางกับความยั่งยืนเอง และพลวัตก็เป็นธรรมชาติของกระแสโลกที่ควบคุมยาก เช่น กระแสการใช้สารเคมีในการเกษตร มีผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ออกมาเรื่อยๆ ที่มีผลอันตรายต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมและมีการส่งเสริมการใช้มาโดยตลอด ในขณะที่การเกษตรอย่างยั่งยืนไม่ควรใช้สารเคมีหรือต้องลดการใช้ลง ตลอดจนการเกิดวงจรของวิกฤตเศรษฐกิจที่มีพลวัตชุมชนไม่สามารถหลีกเลี่ยงผลกระทบได้ (สมบุญ และคณะ, 2548)

เมื่อชุมชนไม่สามารถต่อต้านหรือควบคุมกระแสต่างๆ ได้ทั้งหมด สิ่งที่ต้องทำคือหาทางอยู่รอดคือหาทางเลือก จึงเกิดกระแสการพัฒนาโดยหาทางเลือกเพื่อให้อยู่รอด (alternative) รวมไปถึงเกษตรทางเลือก เพื่อป้องกันอิทธิพลจากผลเสียของกระแสโลกหรือกระแสหลักของการพัฒนาและอยู่รอดได้ การเกษตรที่เช่นกันต้องทำให้เกษตรกรอยู่รอดและอยู่ดีกินดีได้โดยเฉพาะเกษตรรายย่อยซึ่งอยู่เป็นชุมชนเป็นกลุ่ม

ตัวอย่างการอยู่รอด

คงไม่ต้องไปบรรยายมากเกี่ยวกับสาเหตุว่าทำไมเกษตรกรต้องอยู่รอด เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเศรษฐกิจระหว่างเกษตรกรรายย่อยและชุมชนกับรัฐเป็นอย่างไร ทั้งนโยบายและการปฏิบัติที่ผ่านมาต่างมีผลกระทบทำให้เกิดหนี้ ทรัพยากรเสื่อมโทรม มีช่องว่างของการเข้าถึงสารสนเทศ ทรัพยากร หรือบริการต่างๆ แรงงานเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมทำให้แรงงานภาคเกษตรขาด สังคมชุมชนอ่อนแอลง

การผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าทำให้ต้องพึ่งพาอาหารจากภายนอก สุภาพแย่มากเพราะใช้สารเคมีไม่ถูกต้องและเหมาะสมเป็นอันตรายในการผลิตทางการเกษตร เกษตรกรจะอยู่รอดได้อย่างไร หากพบทวนดูให้ดีจะเห็นว่าเกษตรกรทั้งระดับกลุ่มและปัจเจกได้เรียนรู้และคิดเท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้น เกษตรกรจึงผันตนเองออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวโดยหันมาคิดทางออกโดยพึ่งตนเองให้มากที่สุด เกษตรกรเหล่านี้ได้รับการขนานนามว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหรืออื่นๆ ในทำนองเดียวกัน และกระจายอยู่ทั่วประเทศทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ เกษตรกรเหล่านี้คิดเอง ทำเองและมีกลุ่มทำงานกันอย่างเป็นระบบ สิ่งต่างๆ ที่ทำมักสวนทางกับนโยบายและแนวทางปฏิบัติของรัฐ และอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรี ฐานสำคัญของกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ การเกษตรที่พึ่งตนเอง ขยายแนวคิดและการปฏิบัติสู่กลุ่มเป็นเครือข่าย และกลายเป็นตัวอย่างการขยายแนวคิด ทำให้ในที่สุดรัฐเองต้องหันมาสนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น แต่ก็มีได้หมายความว่าทิศทางหรือนโยบายต่างๆ หรือแนวทางการปฏิบัติของรัฐจะเปลี่ยนไปมาก

รัฐยังคงให้ความสำคัญด้านอุตสาหกรรมรวม อุตสาหกรรมเกษตรและอุตสาหกรรมบริการมากกว่า ผู้เขียนเห็นว่ารัฐหันมาสนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเพียงน้ำจิ้ม สัญญาลักษณ์หรือไม่เข้าใจจริง

ที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่า การเกษตรเพื่อชุมชนน่าจะเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้ เกษตรกรและชุมชนอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรี นอกจากนี้ปัจจัยโลกร้อนซึ่งจะมีผลในท้องถิ่นและทั่วโลก จะกลายเป็นประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่จะต้องคำนึงถึงทั้งในระดับนโยบายและท้องถิ่น (บน สมมุติฐานที่เชื่อได้ว่าข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ถูกต้อง)

แนวทางสู่การอยู่รอด

การพัฒนาการเกษตรเพื่อชุมชนเพื่อให้เกษตรกรอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี ยั่งยืนและบรรเทาโลกร้อนจะสำเร็จได้ควรต้องกล่าวถึงประเด็นต่างๆ ในเชิงนามธรรมและรูปธรรมทั้งในระดับนโยบาย จนถึงระดับปฏิบัติ ในเชิงนามธรรมได้แก่การปรับวิถีคิด ในการสร้างนโยบายการพัฒนาและความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและรัฐ และการปรับวิถีคิดของเกษตรกรต่อการพัฒนาตนเองและกลุ่ม เชิงรูปธรรม ได้แก่ การปฏิบัติของคนภายนอกชุมชนต่อการเกษตรและชุมชน กระบวนการทำงานที่มีการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของคนในชุมชน การขยายเครือข่าย ตลอดจนการขยายการเรียนรู้ ความรู้และเทคนิคต่างๆ ในการปฏิบัติในการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องมีกลไกที่เหมาะสมหลายระดับทั้ง ภายในชุมชนและนอกชุมชน เป้าหมายสุดท้ายคือชุมชนตัดสินใจเอง ปฏิบัติเองและมีการเอื้อโดยระบบภายนอกที่เหมาะสม

ภายนอกชุมชน

ในภาพรวมการเชื่อมระหว่างระดับนโยบายกับการปฏิบัติในชุมชน ผู้เขียนขอเสนอกรอบคร่าวๆ ดังนี้ในภาพที่ 1 จะต้องมีพื้นที่เชิงประเด็นที่เกี่ยวกับการเกษตรเช่น การสร้างนโยบาย การเกษตรที่ดี การกำหนดราคา การทำเกษตรอินทรีย์ การให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ประเด็นต่างๆ จะเกิดขึ้นได้และนำไปสู่การดำเนินการต่อได้ต้องมีกลไกที่เป็นกลางและมีกลไกที่ให้ความรู้ที่เหมาะสมไม่เอียงไปกระแสใดกระแสหนึ่ง ประเด็นเชิงพื้นที่ที่จะเกิดผลต้องมีกลไกในลักษณะเดียวกันที่นำไปสู่พื้นที่เชิงความคิด ทำให้มีการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสู่การปรับพื้นที่เชิงพฤติกรรมที่เอื้อต่อการดำเนินงานที่ไม่นำไปสู่ปัญหาเดิมๆ ทั้งนี้การปรับเปลี่ยนควรเกิดขึ้นทั้งในระดับเกษตรกรและชุมชน และหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้อง จะคิดเรื่องเกษตรเพื่อชุมชนและมองเฉพาะเทคนิคการเกษตร กลุ่มในพื้นที่ ดิน น้ำ พืช สัตว์ และเพิ่มแต่ผลผลิตภาพคงไม่พอ เกษตรกรและชุมชนเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ มากกว่านี้ เป้าประสงค์คือมุ่งผลประโยชน์ที่ชุมชนและสภาพแวดล้อมของชุมชน เครือข่ายของชุมชนต้องเข้มแข็งพร้อมๆ กับกลไกเพื่อช่วยผลักดันประเด็นต่างๆ เข้าสู่ นโยบาย ปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรมการทำงานตามนโยบายและเชื่อมกับชุมชน กลไกในการอำนวยความสะดวกให้เกิดนโยบายการเกษตรที่ดีต้องมีเกษตรกร เครือข่ายเกษตรกรรวม และมีกลไกช่วยให้มีการติดตามการดำเนินงานให้โปร่งใสและเป็นไปตามนโยบายที่

เหมาะสม กลไกเหล่านี้ยังต้องช่วยให้เครือข่ายเกษตรกรเชื่อมการทำงานของกลุ่มในชุมชน ได้รับการประสานและสนับสนุนจากองค์กรปกครองท้องถิ่นด้วย

ภายในชุมชน

ภายในชุมชนเองต้องมีกลไกที่เชื่อมกับกลไกภายนอก ขณะเดียวกันกลไกนี้ต้องช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยปรับวิถีคิด และพฤติกรรม ผู้การแก้ปัญหาและการพึ่งตนเองให้มากที่สุด ในส่วนนี้มีทั้งกระบวนการดำเนินงาน การเรียนรู้และทักษะที่จะต้องพัฒนา บนฐานของภูมิปัญญาและทรัพยากรที่มีอยู่และสร้างขึ้นใหม่โดยต่อยอด ขณะเดียวกันต้องเข้าถึงความรู้และบริการต่างๆ ได้ ในที่สุดกลไกภายนอกจะต้องทำให้เกิดหรือเสริมสร้างกลไกภายในที่มีอยู่แล้วให้เข้มแข็งและดำเนินการต่อเองได้ ขณะเดียวกันจะต้องมีบทบาทเป็นการกลไกสร้างแรงจูงใจ ให้กำลังใจ เรียนรู้และได้ความรู้ให้เท่าทันกับสถานการณ์ภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไป ช่วยให้เกิดการประสานและสนับสนุนจากองค์กรปกครองท้องถิ่น บทบาทนี้จะต้องต่อเนื่องหลังจากที่ชุมชนดำเนินการเองได้

เรื่องของกระบวนการ ขณะนี้เรามีประสบการณ์และบทเรียนการมากมายจากการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา องค์กรเอกชน หน่วยงานรัฐบางหน่วยงาน และกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น และเครื่องมือที่ช่วยต่างๆที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม ความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเอง คิดเอง ทำเอง มีกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ได้ทดลองใช้กันมากมาย หากได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในระดับกลไกและชุมชนมากขึ้น น่าจะเป็นตัวช่วยให้เกษตรกรเพื่อชุมชนขยายงานได้ดี ขณะเดียวกันเป็นการขยายความรู้และทักษะการทำการเกษตรที่พึ่งตนเองและบรรเทาโลกร้อนไปด้วย แต่กระบวนการนี้จะช่วยแก้ปัญหาได้ทันกับกระแสการพัฒนาปัจจุบันหรือไม่ เป็นสิ่งที่ต้องช่วยกันหาคำตอบ

แรงต้าน

ความรู้และการปฏิบัติทางการเกษตรที่เคาะพลังแวดล้อม พึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง มีตัวอย่างมากมายที่กระจายตามภาคต่างๆ และมีการศึกษาวิจัยจนมีองค์ความรู้พอสมควร และได้มีการผลิตเป็นสื่อต่างๆ ที่สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์โดยกลไกทั้งภายนอกและภายในชุมชนได้ของจริงอาจแสวงหาได้จากกลุ่มเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสามารถเป็นต้นแบบในการปฏิบัติได้ แต่ต้องไม่ลืมว่าการขยายตัวของเกษตรแบบนี้ ถึงแม้จะมีตัวอย่างสำเร็จมากมาย แต่เป็นไปอย่างช้ามาก ๆ เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ ขณะที่เกษตรตามกระแสเชิงการค้าขยายตัวเร็ว เช่น การปลูกยูคาลิปตัส การปลูกยางพารา พืชเหล่านี้ไม่ใช่อาหาร อย่างไรก็ตามปัญหาของการขยายเกษตรยั่งยืนในชุมชนปัจจุบันเป็นเรื่องของการขาดแรงงาน ขาดทั้งจำนวน คุณภาพ และคนสืบต่อ เพราะคนรุ่นหลังเมื่อได้รับการศึกษา ส่วนใหญ่ทำงานนอกชุมชน การขยายอุตสาหกรรมชุมชนบทก็ทำให้แรงงานส่วนหนึ่งเข้าสู่โรงงาน ทำให้ภาคเกษตรขาดแรงงาน ปัญหา

สำคัญอีกประการหนึ่งคือ พื้นที่การเกษตรลงน้อยลงในภาพรวม และพื้นที่ถือครองลดลงด้วยสาเหตุหลายประการ (กรมพัฒนาพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน, 2551) เช่น การขยายตัวของเมืองเล็กใหญ่ การแบ่งที่ดินเป็นมรดก การสูญเสียกรรมสิทธิ์ ในอนาคตเมืองจะมีพื้นที่มากขึ้น ชนบทจะเล็กลงมากขึ้น ชุมชนจะเป็นชุมชนชานเมืองมากขึ้น การดำรงไว้พื้นที่การเกษตรของชุมชนยิ่งยากขึ้น ชุมชนจะต้องผลิตอาหารเลี้ยงคนเมืองมากขึ้นต่าง ๆ ก็เป็นแรงต้านหรือเพิ่มภาระให้เกษตรกรที่มีแรงงานจำกัดอยู่แล้ว ดังจะเห็นได้จากการขยายตัวของการใช้เครื่องจักรกลในการเกษตร การพัฒนาของรัฐจนปัจจุบันเสริมแรงด้านเหล่านี้ให้ยิ่งใหญ่มาก ชุมชนจะปรับตัวอย่างไรหากยังอยู่ในภาคเกษตร ไม่เฉพาะเกษตรเพื่อชุมชนแต่การเกษตรทั้งหมดได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังนั้นเมื่อพูดถึงเกษตรเพื่อชุมชนที่อยู่รอดได้ คงไม่ใช่เฉพาะเรื่อง ดิน น้ำ พันธุ์ การจัดการ หรือ ผลิตภาพ เสถียรภาพ เท่านั้น

อะไรคือเกษตรเพื่อชุมชน

ในที่สุดคงต้องหันมาทำความเข้าใจว่าเกษตรเพื่อชุมชนควรมีความหมายอย่างไร หากเกษตรกรปลูกพืชไม่ใช่อาหารแต่มีเงินซื้ออาหารกิน ต้องพึ่งพาอาหารจากภายนอก ใช้เกษตรเพื่อชุมชนหรือไม่ กลไกและกระบวนการต่างๆ ที่กล่าวมานำเราไปสู่เกษตรเพื่อชุมชนได้หรือไม่ ขณะนี้ไม่ใช่เฉพาะคนให้แวดวงการเกษตรเท่านั้น ที่สนใจเรื่องการเกษตรในมุมมองของการผลิตอาหารและผลิตภัณฑ์ที่ต่อเนื่อง แต่มีคนนอกการเกษตรมีมุมมองจากสาขาหรืองานของเขาต่อการเกษตร ซึ่งต่างก็เป็นห่วงเป็นใยในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัยของมนุษย์ เช่น ด้านสาธารณสุข มองเรื่องความปลอดภัยของการใช้สารที่เป็นพิษต่างๆ และอาหารที่เป็นยาหรือเสริมสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม มองถึง ทรัพยากร มลพิษ โลกร้อนและนิเวศวิทยา ด้านผู้บริโภคมองถึงมาตรฐานและความเชื่อมั่นในการให้มาตรฐาน เครือข่ายเกษตรกร-ผู้บริโภค ด้านความมั่นคงทางอาหาร มองการพึ่งตนเองทางอาหาร ด้านการลดความเสี่ยงหรือจัดการความเสี่ยง มองเรื่อง เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ และความพอเพียง

การสร้างกลไกในชุมชน

การที่จะทำให้เกิดเกษตรยั่งยืนในชุมชนได้ในปัจจุบัน คงต้องตั้งเป้าไว้ว่าเป็นเรื่องของคนในชุมชนเอง ไม่ใช่ของคนภายนอก ที่จะดำเนินการหรือบงการ แต่ต้องมีปัจจัยบางอย่างจากภายนอกเสริมด้วย เพราะในสภาพการพัฒนามาจนถึงปัจจุบันทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมาก ความเป็นชุมชนในเชิงสังคมหากไม่อ่อนแอลงก็เปลี่ยนไป มีปัจจัยภายนอกทั้งดีและไม่ดีเข้าไปในชุมชนมากมาย ทั้งที่ชุมชนรู้ตัวและไม่รู้ตัว จึงต้องทำความเข้าใจบทบาทของทั้งคนภายนอกและคนภายใน

บทบาทคนภายนอกและภายใน

คนภายนอกควรเป็นผู้กระตุ้น ให้ความรู้ที่เป็นกลาง ให้กำลังใจและ สร้างแรงจูงใจให้คนภายในตัดสินใจและดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่งเอง คนภายนอกจะต้องรู้และมีทักษะในการทำงานลักษณะนี้ และออกแบบปัจจัยหรือกิจกรรมเข้าให้เหมาะสมเพื่อกระตุ้นให้เกิดการตระหนักถึงอุดมการณ์ของชีวิต แรงบันดาลใจ อยากรที่จะกินดีอยู่ดี อยากรที่จะร่วมกันปฏิบัติและตามด้วยกรวางแผนเพื่อทดลองปฏิบัติ คือนำไปสู่กิจกรรมต่างๆ โดยมีการทำซ้ำและเรียนรู้ทุกขั้นตอน ส่วนคนภายในต้องมีกลุ่มคนที่มีความเป็นผู้นำ เป็นอาสาสมัครและสร้างเครือข่ายในชุมชน และมีกลุ่มผู้สนใจต้องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ร่วมกันทำแผน ทำให้เกิดกิจกรรม ทดลองปฏิบัติ ร่วมกันคิดให้กำลังใจ ทบทวนและเรียนรู้สม่ำเสมอ และมีการสร้างความเข้มแข็งให้ตนเองและกลุ่ม จึงต้องมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้สม่ำเสมอ ในตอนแรกคนภายนอกอาจเป็นคนอำนวยความสะดวกให้เกิดเวทีเรียนรู้ แต่ในที่สุดคนภายในต้องดำเนินการเองได้ ค่อยเป็นค่อยไป เป็นการสร้างการพึ่งตนเองทางความคิดและการปฏิบัติ พึ่งพากันเองได้ ถึงแม้คนภายในจะเข้มแข็งแล้วแต่คนภายนอกยังต้องมีบทบาทอยู่ อย่างน้อยบทบาทที่สำคัญคือให้กำลังใจ และความรู้อ

สรุป

โดยสรุป เราต้องทำความเข้าใจความหมายของเกษตรยั่งยืนเพื่อชุมชน การเกษตรเพื่อชุมชนต้องมองนอกเหนือ และกว้างกว่าจากชุมชนคือต้องมีการผลักดันให้เกิดนโยบายที่ดีและเหมาะสมกับชุมชนที่มีเงื่อนไขที่ไม่เหมือนกัน การปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำให้นโยบายเป็นจริง และต้องมองนอกเหนือกิจกรรมเฉพาะการเกษตรหรือเทคนิคการผลิต ไม่ควรมองกิจกรรมการเกษตรเป็นเพียงการผลิต แต่มีความหมายต่อความเป็นดีอยู่ดีของคนในชุมชนและเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตร รวมถึงสังคมและวัฒนธรรม การจะทำสำเร็จได้ต้องมีกลไกระดับต่างๆ ที่เป็นของภาคประชาชนนอกเหนือจากรัฐช่วยเชื่อมประสานและผลักดัน ซึ่งในภาคการเกษตรกลไกที่มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่สามารถทำงานได้อย่างเข้มแข็ง หรือมีหน้าที่โดยตรง ที่สำคัญคือ ไม่ควรใช้การทำงานอย่างมีส่วนร่วมเป็นเพียงสัญลักษณ์ หรือข้ออ้างโดยไม่คำนึงถึงผลสำเร็จของชุมชน

เอกสารประกอบการเขียน

เจษฎา มิ่งฉาย และ ปราวรณา ยศสุข. 2551. เกษตรอินทรีย์ไทย: การวิเคราะห์เชิงระบบและสาระเชิงนโยบาย. การประชุมวิชาการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 46 วันที่ 29 มกราคม-1 กุมภาพันธ์ 2551.
มงคล ต๊ะอูน และ เกียรติศักดิ์ จันททัย. 2550. การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากนาข้าวเป็นยูคาลิปตัสในลุ่มน้ำสงครามด้วยข้อมูลภาพถ่ายดาวเทียมและการสัมภาษณ์เชิงลึก. เก่นเกษตร (35): 496-504.
สมบุญ ใจวิจิระตระกูล สุจินต์ สิมารักษ์ และ พฤษัย ยิมมันตะศิริ. 2548. การศึกษาพัฒนาการ เงื่อนไข และ แนวโน้มของกระบวนการนโยบายสาธารณะด้านการเกษตร. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

A sustainable crop production system. www.raihbow.plantfood.com/agronomice/efu/mey.pdf.

- Agricultural productivity. http://en.wikipedia.or/wiki/Sustainable_productivity.
- Chamber R., Pacey A. and Thrupp L. A. 1980. Farmer first. Intermediate technology, London.
- Chambers R. 1983. Rural development : Putting the last first. Longman, London.
- Chambers, Robert. 1992. Rapid Appraisal : Rapid, Relaxed and Participatory. IDS Discussion Paper 311. Institute of Development Studies (IDS), University of Sussex, Brighton.
- Conway, Gordon R. 1982. A Guide to Agroecosystem Analysis. Tambon and Village Agricultural Systems in Northeast Thailand. KCU-FORD Cropping Systems Project. Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Thailand.
- Grandstaff, Terry B. and Donaid A. Messerschmidt. 1995. A Manager's Guide to the Use of Rapid Rural Appraisal. Bangkok: FARM Programme, FAO/UNDP, Bangkok, Thailand; and Rural Systems Analysis Program, Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima, Thailand.
- Khon Kean University.1987. Proceedings of the 1985 International Conference on Rapid Rural Appraisal. Khon Kaen. Thailand: Rural Systems Research and Farming Systems Research Project.
- Making agriculture systems more environmentally sustainable. World Development Report 2008: Agriculture for development. The World Bank.
- Promoting sustainable agriculture and rural development.
<http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/English/agenda21chapter14.14htm>.
- Rigg, J. 1991. Grass-roots development in rural Thailand: A lost cause. World development. Vol. 19 No. 2/3. pp 199-211.
- Sachs, J.D., 2008. Millennium goal. Time 24 Mar. Science for sustainable development.
<http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/English/agenda21chapter35.h>.
- Sustainable agriculture. http://en.wikipedia.or/wiki/Sustainable_agrculture.
- Sustainable development. http://en.wikipedia.or/wiki/Sustainable_development.
- Whyte, W.F. 1991. Participatory action research. Sage Publication, London.

